

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Alkalmazott Nyelvészeti Program

Pálfy-Madarász Eszter

Lesz egy kóla!

**Magyar nyelvű kéréstípusok és -stratégiák mozibüfés diskurzusok
korpuszában**

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Andor József címzetes egyetemi tanár

Pécs

2020

A tézisfüzet felépítése

1. A dolgozat témája és célja	1
2. A dolgozat felépítése	3
3. A dolgozat elméleti keretének felvázolása	3
4. A dolgozattal kapcsolatos módszerek ismertetése	5
4.1. A korpusz fejlesztésének paraméterei	5
4.2. Kiegészítő tesztek a kutatáshoz	8
5. Diszkusszió	9
6. Konklúzió	16
7. A tézisekben hivatkozott irodalom	18
8. Pálfy-Madarász Eszter publikációs jegyzéke	19

1. A dolgozat témája és célja

Jelen nyelvészeti pragmatikai dolgozat fő témája a kérés beszédaktusa. A kérés kifejezése egy igen gyakori kommunikációs jelenség, mely legalább két alany részvételét kívánja meg az adott társalgásban: a beszélőét és a hallgatóét, vagyis azét, aki kér, és azét, aki ezt a kérést teljesíti. Sokféle stratégia létezik arra, hogy kifejezzük a vágyunkat, hogy szeretnénk valamit, hogy rábírjuk a hallgatót kérésünk teljesítésére. E gondolatmenetnek egy példája a moziban, vendéglátóhelyeken történő kérés is, melynek kutatására saját tapasztalataimból merítettem inspirációt, hiszen egyetemi diákéveim alatt három évig moziban dolgoztam büfés alkalmazottként.

Ez idő alatt rengeteg kérési szituációban voltam magam is résztvevő, számtalan megnyilatkozástípust hallottam; ennek eredménye a 2016 januárjában befejeződött adatgyűjtésem, a kétezer kérést célzó megnyilatkozásból álló típus-példány alapú korpusz fejlesztése, melyben négyféle kéréstípust figyeltem meg a disszertáció címéhez kapcsolódva a kólakérés példáján szemléltetve:

- (1) Egy kólát!
- (2) Lesz egy kóla!
- (3) Kérek egy kólát!
- (4) Szeretnék kérni egy kólát!

A dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy a kérés beszédaktusát mélyebb analízis alá helyezzem az általam fejlesztett magyar nyelvű korpusz segítségével. Ezt kiegészítve továbbá online értelmező tesztekkel vizsgáltam azt, hogy:

1. magyar anyanyelvű, változatos életkorú random alanyok, nők és férfiak a mozibüfében megfigyelt kéréstípusokat hogyan ítélik meg a direktség és az udvariasság mértékének szempontjából (21 fő);

2. pécsi mozibüfés alkalmazottak (8 fő) hogyan vélekednek a vásárlók által használt kéréstípusokról és -stratégiákról;

3. magyar anyanyelvű, változatos életkorú random alanyok, nők és férfiak (50 fő) milyen kérést megelőző kérdéstípusokat ismernek, tartanak gyakorinak konvencionális, intézményi szituációkban, tehát nem spontán vagy hétköznapi körülmények közt. Az értelmező tesztet azon előfeltevés alapján állítottam össze, miszerint elengedhetetlen annak feltárása, milyen kérdés előzi meg egy társalgási fordulóban a kérés aktusának végrehajtását, hiszen a résztvevők együttműködése, az interakció szabályainak felismerése és használata elengedhetetlen ahhoz, hogy a társalgás sikeres legyen, azaz újra létrejöhessen (ld. Schlegloff–Sacks 1973).

Külön fejezetet kívántam szentelni a mozibüfé mellett más vendéglátóegységekben megfigyelt kéréstípusok tárgyalására, mellyel ugyancsak az a célom, hogy többféle megközelítéssel árnyaltabb képet kaphassunk a kérés mibenlétéről a vendéglátóegységben (le)zajló társalgási szituációról, melybe természetesen a mozi is tartozik. Felmerült annak a kérdése is, hogy az intézményes keretek közt kifejezett kérési megnyilatkozásokat, melyben a társalgásban részt vevők pozíciója a hierarchiától is függ (vásárló fölé-; alkalmazott alárendelt), értelmezhetjük-e valóban kérésnek, esetleg más beszédaktustípusokkal is megfigyelhetünk érintkezést, átfedéseket, mint például a felszólítással, az utasítással vagy a paranccsal, esetleg a kérdéssel mint közvetett (indirekt) beszédaktussal.

A dolgozatban mindezek alapján négy kutatási kérdést kívántam bemutatni és megválaszolni:

1. Milyen magyar nyelvű kéréstípusok figyelhetőek meg a mozibüfés diskurzusban?
2. Milyen kiegészítő módszertani lehetőségek (tesztek) állnak rendelkezésre a kérés beszédaktusának vizsgálatára (attitűdöt, udvariasságot, gyakoriságot vizsgáló kérdőív)?
3. Hogyan realizálódik a kérés a mozibüfés társalgás során, milyen társalgási forgatókönyvet vázolhatunk fel annak kapcsán?

4. Milyen ábrázolási módot alkalmazhatunk, melyben nem csupán a kérés mint beszédaktus vizsgálatát végezhetjük el, hanem reflektálhatunk a teljes kontextusra, a társalgás szituációjára, valamint a résztvevők helyzetére (ld. szociokulturális típusú hierarchia)?

A dolgozat megírásával az volt a célom, hogy a magyar nyelv egy speciális pragmatikai jelenségét részletesen le tudjam írni, a különböző megfigyelt kéréstípusokat a szakirodalomban foglalt kategóriarendszerben el tudjam helyezni, továbbá egy átfogó ábrázolási módot is fejlesszek, mellyel a kérést mint beszédaktust az aktuális szituatív kontextusban (Kecskés 2013) tudjam bemutatni és elemezni. Ennek alapján a mozibüfés empirikus alapú vizsgálat a kísérletes nyelvészeti pragmatika tárgykörébe tartozik.

2. A dolgozat felépítése

A dolgozat első oldalain található a tartalomjegyzék, a munka során alkalmazott rövidítések, illetve táblázatok és ábrák jegyzéke.

A dolgozat a *Bevezetés*en kívül négy fő fejezetből áll, melyek az adatok bemutatását és elemzését érintik, ezek a következők: 1. *A dolgozat szempontjából releváns szakirodalom áttekintése*, melyet a kutatás elméleti háttérét nyújtó beszédaktus-elmélet, az udvariasságelméletek, valamint a társalgáselemzés szerint mutatok be; 2. *A kísérlettel kapcsolatos módszerek ismertetése* című fejezet empirikus kutatásom adatgyűjtési paramétereit, eszközeit foglalja magába; 3. a *Diszkusszió* című fejezet tartalmazza mindazon elemzéseket, melyeket a kutatásom alatt folytattam, és melyeket a kutatási kérdések megválaszolása vezérelt; 4. a *Konklúzió* című fejezetben azokat az ismereteket foglalom össze, melyeket a kérés beszédaktusának elemzése közben vázoltam fel a mozibüfés diskurzus kapcsán.

Végül az *Irodalomjegyzék* és a *Melléklet* zárja le doktori értekezésemet. Utóbbi a 2000 típuspéldány alapú korpusz kérési megnyilatkozásait, illetve a kérést célzó fordulókat tartalmazza, mely magában foglalja a kérést megelőző kérdést (*mit adhatok?*) és a végrehajtott kérésbeszédaktust (pl: *kérek egy kólát*) (1. számú melléklet).

Szintén a *Melléklet* című fejezetben csatolom az online értelmező tesztekhez készült kérdőívek kérdéssorait (2. számú melléklet). A dolgozatot egy rövid angol nyelvű összefoglaló zárja.

3. A dolgozat elméleti keretének felvázolása

A témaválasztást illető személyes kötődésem mellett úgy gondolom, hogy a téma tudományos megközelítése, háttere (főként a beszédaktus-elmélet) felől is magyarázatra szorul: miért

választottam egy olyan nyelvelméleti bázisra épülő témát, mely az 1970–80-as években volt kurrensnek tekinthető.

A beszédaktus-elmélet kibontakozása Austin 1950-es évekbeli nyelvfilozófiai elméletéhez kapcsolódik (Austin 1962), mely a filozófiai tradícióval, és a megnyilatkozások igaz-hamis-felfogásával szembe menve felfedezi, hogy a megnyilatkozásokkal nem csak állításokat tehetünk, hanem cselekedhetünk is velük és általuk. Ez a gondolat, miszerint a szavak által cselekszünk is (ld. *How to do things with words* – ez Austin legfontosabb munkájának címe, melyet magyarra *Tetten ért szavak* címmel fordított le Pléh Csaba 1990-ben) „a 70-es években kezdte éreztetni hatását” (Szili 2013: 66). A beszédaktus-kutatások „hőskora”, első korszaka tehát a 70-es 80-as évekre tehető, mikor Austin tanítványa, Searle 1969-es (Searle 1969) munkájában a beszédaktusok illeszkedésére, leírására, szerkezetük, szabályaik meghatározására fókuszált, ezen belül is főként az illokúciós aktusokra, melyek a beszélő szándékain alapuló, azokhoz köthető cselekvések – ilyen például a kérés, az ígélet, vagy a figyelmeztetés.

A beszédaktus-kutatások második fázisa az volt, mikor már egy-egy konkrét beszédaktust, illetve annak funkcióját vizsgálták a nyelvészek. Erre példa a kérés esetében Blum-Kulka–Ohlstein 1984-es kultúraközi pragmatikai kutatása (*Cross-Cultural Speech Act Realisation Project* [CCSARP] – „*Kultúraközi Beszédaktus-realizációs Projekt*”), melyben arra keresték a szerzők a választ, hogy megfigyelhetőek-e univerzális jelenségek a kérés és a bocsánatkérés kifejezésében (performálásában) öt nyelvben (dán, német, kanadai francia, héber, orosz) és az angol nyelv három változatában (brit, ausztrál, amerikai angol) (Blum-Kulka–Ohlstein 1984). A 80-as évek végén e kutatást kibővítve Blum-Kulka, House és Kasper 9-fajta kéréstípust állapított meg a legdirektebb (a legközvetlenebb) formáktól a legkevésbé direktéig (közvetett) (Blum-Kulka–House–Kasper 1989), melyeket Szili Katalin (2002) magyar nyelvre is adaptált.

A beszédaktus-elmélet kutatásának harmadik fázisát pedig a nyelvtipológiai-, kultúraszempontú vizsgálatok képezik. Elmondható, hogy a beszédaktusok diskurzusfüggőek, ezért például az udvariasság fogalmai (ld. *arculat* – *face*) sem univerzálisak. Flöck 2016-os kontrasztív, többféle módszert alkalmazó empirikus kutatásában azt vizsgálta, milyen kérésmintákat lehet megfigyelni a brit és az amerikai angolban, hogyan realizálódnak a kérések a társalgásban (Flöck 2016). Erre azt a választ találta – nagy vonalakban összegezve –, hogy a brit angolt beszélők nagyobb mértékben alkalmaznak indirekt (közvetett), kérdőjellegű szerkezeteket kérés kifejezésénél, mint az amerikai nyelvhasználók, akik tehát sokkal direktébb (közvetlenebb) megnyilatkozásokat fogalmaztak meg.

A beszédaktus-elmélet továbbá sokféle tudományos megközelítést foglal magába: pszicho-, szociolingvisztikai, formális nyelvészeti perspektívát. Ezt az interdiszciplináris jelleget, valamint a nyelvészeti pragmatikai kutatások fentebb leírt fejlődési ívét, azaz az empiria irányába történő elmozdulását jól mutatja a megannyi pragmatikai konferencia, melyet rendszeresen szerveznek világszerte (például a 2019 őszén megrendezett berlini *Speech Acts in Grammar and Discourse: Syntactic and Semantic Modelling* című konferencia és workshop).

Úgy gondolom, hogy azért is tekinthető aktuálisnak jelen kutatás, mivel az empiria áll vizsgálatának középpontjában, melynek célja a kérés beszédaktusának egy adott, egyedi kontextusban (kérés a mozibüfében) való bemutatása, részletes analízise.

4. A dolgozattal kapcsolatos módszerek ismertetése

4.1. A korpusz fejlesztésének paraméterei

A kutatás lebonyolítása 2015 decembere és 2016 februárja között zajlott a pécsi franchise típusú Cinema City moziban, ahol diákalkalmazottként, büfés supervisorként dolgoztam több mint három évig – a munka adta tulajdonképpen az inspirációt e nyelvészeti pragmatikai kutatás elvégzéséhez. Egyrészt adott volt a nyers szituációnak, a természetesen előforduló élőnyelv megfigyelésének (naturally occurring data) lehetősége, másrészt nyelvészeti tanulmányaim miatt is érdekesnek találtam azt, hogy közelebbről is megvizsgáljam az általam nap mint nap hallott, tapasztalt jelenségeket. Ennek eredményeképp fejlesztettem egy összesen 2000 magyar nyelvű megnyilatkozásból álló típus-példány alapú korpuszt, mely konvencionális, rövid „face-to-face” társalgásokon alapul eladó és vevő között, egy fordulóra fókuszálva: a kérést megelőző kérdésre és a kérés kifejezésére (pl. *mit adhatok? – egy kólát!*). A kutatásom eredménye a megfigyelt nyers szituáció kimenetének értelmező elemzése a gyűjtött kéréstípusok által. A korpusz az adott szituatív megnyilatkozások tekintélyes méretű példaanyaga, melynek célja a kérés típusainak feltárása, leírása volt.

A kódolási séma, melyet e tanulmányban alkalmaztam Blum-Kulka–Olhstain (1984); Blum-Kulka (1987); Blum-Kulka–House–Kasper (1989); Szili (2002) alapján történt, az általam megfigyelt kéréstípusokat és -stratégiákat e források nyomán azonosítottam, és a szerzők által használt terminológiát alkalmaztam.

1. Táblázat. Kéréstípusok és -stratégiák (Madarász 2016: 304 alapján átdolgozva)

Kéréstípusok					
Típus	Példák/Kérésvariánsok	Megnyilatkozások száma			%
Explicit performatívum	<i>Kérek egy kólát!</i>	462	585	755	37, 75
	<i>Kérek szépen egy kólát!</i>	123			
	<i>Kérnék (szépen) egy kólát!</i>	170			
Lesz egy...	<i>Lesz egy kóla.</i>	401	454	606	30, 3
	<i>Lesz egy popcornom.</i>	53			
	<i>Lenne egy popcorn.</i>	141	152		
	<i>Lenne egy popcornom.</i>	11			
Beágyazott performatívum	<i>Szeretnék kérni egy kólát!</i>	404		404	20, 2
Származtatott mód (performatív ige nélkül)	<i>Egy popcorn!</i>	50		235	11,75
	<i>Popcorn, kóla!</i>	83			
	<i>Egy popcorn, légy szíves!</i>	102			

A típus-példány tételezésű korpuszban az adatokat a típus előfordulásának gyakorisága alapján rendszereztem – ahogy a fenti táblázatban is látható, a leggyakoribb kéréstípus az explicit performatívum, a legkevésbé gyakori a származtatott mód. Bár megvizsgálhatjuk azt is, a fentebb bemutatott kérésstratégiák közül melyek a legudvariasabb-legdirektebb típusok.

2. Táblázat. Kéréstípusok direktségi és udvariassági skálán

Típus	Példák/Kérésvariánsok	Direktségi skála	Udvariassági skála
Származtatott mód (performatív ige nélkül)	<i>Egy popcorn!</i> <i>Popcorn, kóla!</i> <i>Egy popcorn, légy szíves/legyen szíves!</i>	Direkt	Legudvariatlanabb
Lesz egy...	<i>Lesz egy kóla.</i> <i>Lesz egy popcorn(om).</i> <i>Lenne egy popcorn(om).</i>		
Explicit performatívum	<i>Kérek (szépen) egy kólát!</i> <i>Kérnék (szépen) egy kólát!</i>		
Beágyazott performatívum	<i>Szeretnék kérni egy kólát!</i>	Indirekt	Legudvariasabb

Visszatérve a korpusz áttekintéséhez, volt olyan példány (token), mely többször ismétlődött, azaz többször vagy sokszor elhangzott az adatgyűjtés során. Mivel én alkalmazottként mindig a *mit adhatok?* kérdést tettem fel a vásárlónak (természetesen előfordulhat az is, hogy más eladók más formával fejezik ki kérést megelőző kérdést pl. *segíthetek?*; *parancsolj!*), így ilyen esetekben a teljes fordulót nem jegyeztem le mindannyiszor, hanem az adott token mellé zárójelbe tettem annak előfordulásának gyakoriságát. A társalgási forduló a kérést megelőző kérdést (*mit adhatok?*) és a kérési kifejezést tartalmazza (*kérek egy kólát!*; *lesz egy kóla.* stb.), a társalgás résztvevői az eladó (E) és a vásárló (V)¹.

¹ De a fordulókat jelölhetjük a beszélő (S) és a hallgató (H) párbeszédneként is, azért választottam az eladó (E) és vevő (V) jelölést, mert így egyértelműek a társalgásban részt vevők szerepe is, hiszen valójában a hallgató is „beszél”.

Néhány példa a korpuszból:

(52.) E: Mit adhatok?

V: Kérek szépen egy menüt kukoricával és kólával! (10 példány)

(180.) E: Mit adhatok?

V: Szeretnék kérni két vödör kukoricát!

(212.) E: Mit adhatok?

V: Egy popcorn, nagyot!

(255.) E: Mit adhatok?

V: Egy közepes nachost fűszeresen, minden mehet bele, légyszi!

4.2. Kiegészítő tesztek a kutatáshoz

A kérés beszédaktusának mélyebb analízis alá helyezésével nem csak az általam fejlesztett magyar nyelvű korpuszt kívánom bemutatni. 2016 és 2019 között háromféle online értelmező tesztet fejlesztettem, melynek célja – ahogy fentebb megfogalmaztam – az volt, hogy megvizsgáljam, tesztjeim magyar anyanyelvű alanyai (random résztvevők) mennyire tartanak egyes kérésstratégiákat udvariasnak vagy direktnek; a mozialkalmazottak hogyan vélekednek a vásárlók által használt kérés típusokról és -stratégiákról (Madarász 2018); magyar anyanyelvű random értelmezők milyen kérést megelőző kérdéseket tartanak gyakorinak, ismertnek. Célom az volt, hogy saját, egyrészt kutatói, másrészt alkalmazotti perspektívámat kibővítssem azzal, hogy több oldalról vizsgálom meg a kérés beszédaktusát a társalgás különböző résztvevőire is fókuszálva: random tesztelő alanyok (potenciális vásárlók is), más mozi alkalmazottak. Itt Brown és Levinson (1987) „face-work”-stratégiáira (arculat-tevékenység) is reflektálni kell, hiszen a korpusz adatai a megnyilatkozások leírását tartalmazzák, utólag rekonstruálva ugyan, de a természetesen előforduló beszélt nyelvet modellálják. Így a kiegészítő értelmező tesztek alapján tudhatunk meg többet azzal kapcsolatban, hogy a random értelmezők, akik feltételezhetően maguk is megtapasztaltak már hasonló kérési szituációkat életük során (jártak már moziban, vagy bármilyen vendéglátóhelyen), hogyan vélekednek az udvariasságról, illetve a kérés intenzitásáról, az udvariasság mértékéről.

A tézisfüzet *Diszkusszió* című részében a 2-es számú kutatási kérdés taglalja részletesebben a kiegészítő tesztek eredményeit.

5. Diskusszió

A dolgozatban négy kutatási kérdést vázoltam fel, melyeket itt, a Diskusszió című rövid fejezetben mutatok be, majd összegzem az egyes kérdésekhez kapcsolódó válaszaimat és megfigyeléseimet.

1. kutatási kérdés

2016-ban történt adatgyűjtésem után egy kétezer kérést célzó megnyilatkozásból álló korpuszt fejlesztettem, melyben összesen négyféle kéréstípust figyeltem meg: származtatott mód (performatív ige nélkül); *lesz egy*, explicit performatívum, beágyazott performatívum típusú kéréseket.

A leggyakoribb kéréstípus az explicit performatívum, 755 fő (ld. Kéréstípusok és -stratégiák című táblázat 6. oldal) fejezte ki kérését ezzel a beszédaktussal, melynek két változatát különböztettem meg: *kérek/kérnék (szépen)*.

A második leggyakoribb kéréstípus a *lesz egy* típusú kérés volt, mintegy 606 megnyilatkozással a típus-példány alapon tételezett korpuszban, mellyel külön alfejezetben is foglalkoztam, hogy részletesebben le tudjam írni a kérésjelenséget. Megvizsgálva a szerkezetét, arra a következtetésre jutottam, hogy a *lesz egy* egy olyan hibrid beszédaktus, melynek szerkezete az indirekt (közvetett) beszédaktusokéra hasonlít, lényegi feltételeit tekintve pedig direktívum.

A harmadik leggyakoribb kéréstípus, mely a legudvariasabb, egyben legkevésbé direkt stratégiának minősül, a beágyazott performatívum (*szeretnék kérni egy...*), melyből összesen 404 megnyilatkozás található a korpuszban. E típus kapcsán az is megfogalmazható továbbá, hogy azokat a kérésstratégiákat tekinthetjük a legudvariasabbnak, egyben legkevésbé direktnek, melyekben a kérésnek megfelelő performatív igével (kér) történik a kérés. Ezt a feltevést alátámasztották az értelmező tesztekben kapott eredmények, a különböző magyar anyanyelvű (mozialkalmazottak, random értelmezők) tesztelők válaszai.

A negyedik leggyakoribb, tehát a legritkább kéréstípus a származtatott mód (235 megnyilatkozás), melynek három variánsát írtam le: *egy popcorn!* (50 megnyilatkozás); *kóla, popcorn!* (83 megnyilatkozás); *egy popcorn, légy szíves!* (102 megnyilatkozás). Ezekben a megnyilatkozástípusokban megfigyelhető, hogy a mozibüfé kontextusban anélkül is utalhatnak a vásárlók a lényegi feltétel kielégítésére, hogy bármilyen explicit illokúciós erőt jelölő kifejezést (*kérek, szeretnék kérni* stb.) alkalmaznának.

2. kutatási kérdés

A magyar nyelvű mozibüfés diskurzusokat tartalmazó korpuszon kívül a kérés beszédaktusát szándékoltam további vizsgálatok alá helyezni, ezért a kutatást kiegészítve online értelmező teszteket fejlesztettem.

Az első értelmező teszt magyar anyanyelvű, változatos életkorú random alanyokat, nőket és férfiakat (21 fő) vizsgált, hogy a mozibüfében megfigyelt kéréstípusokat miképp ítélik meg a direktség és az udvariasság mértékének szempontjából, ennek fókuszában a *lesz egy* típusú kérésstratégia és annak variánsa (*lenne egy*) állt elsősorban.

Összességében elmondható, hogy az alanyok részvételével végzett tesztelés eredménye szerint nem szignifikánsan ugyan, de különbséget figyeltek meg a két változat között, miszerint a *lenne egy* változat a feltételes módú forma enyhébb, kevésbé direkt, sokkal inkább kérésnek minősíthető és elfogadhatóbb az udvariasság szempontjából. Emellett szélesebb körben alkalmaznák e formát, idősebb és fiatalabb alkalmazottaknak, szinte az összes általam felsorolt típusú vendéglátóhelyen, mint a *lesz egy*-et. Általánosságban viszont nem tekinthető sem preferált, sem udvarias kérésnek a *lesz egy* és annak változata, a tesztalanyok inkább kerülik alkalmazását.

A résztvevők továbbá a *lesz egy* típusú kéréseken kívül több egyéb kérést leírtak, melyek közül hatot az általam megfigyelt két kéréstípusként (származtatott mód és explicit performatívum) azonosítottam. Emellett három interrogatívumként kifejezett kérést is lejegyeztek, melyekre azonban a korpuszomban nem volt példa, valamint egyéb stratégiákat, melyekben a kérésnek megfelelő performatív ige helyett más igét használtak (*adjon, akarom, lökj*).

A második értelmező tesztben pécsi mozibüfés alkalmazottakat (8 fő) kérdeztem arról, hogyan vélekednek a vásárlók által használt kéréstípusokról és -stratégiákról. Hasonlóan az első értelmező teszt tanulságaihoz, a mozialkalmazottak körében sem kedvelt formák a *lesz egy* és a *lenne egy*; a *lenne egy* alakot továbbá ez esetben is enyhébbnek, kevésbé direktnek (sőt olykor bizonytalanak) vélték a mozialkalmazottak. A leggyakoribb, egyben legudvariasabb „head act” stratégiának (explicit és beágyazott performatívum) azokat tekintették, melyek a kérésnek megfelelő performatív igével (pl. *kérek*) vagy annak módosult változatával (pl. *szeretnék kérni*) történtek. Leírtak továbbá olyan kéréstípusokat is, melyeket korpuszomban nem jegyeztem le, és melyek ugyancsak nem a kérésnek megfelelő performatív igékkal történtek (*adj, jöhet, kellene*), illetve olyan formákat, mellyel a kérés interrogatívumként hangzott el (*mit ajánl? kérhetnék?*).

Az előző két teszt nyomán egy **harmadik értelmező tesztet** is fejlesztettem, melyben magyar anyanyelvű, változatos életkorú random alanyokat, nőket és férfiakat (50 fő) kérdeztem arról, milyen kérést megelőző kérdéstípusokat ismernek, tartanak gyakorinak konvencionális, intézményi szituációkban, tehát nem spontán vagy hétköznapi körülmények közt. Az értelmező tesztet azon előfeltevés alapján állítottam össze, hogy fontos annak feltárása, milyen kérdés előzi meg egy társalgási fordulóban a kérés végrehajtását (performálását), hiszen a résztvevők együttműködése, az interakció szabályainak felismerése és használata elengedhetetlen ahhoz, hogy a társalgás sikeres legyen, azaz újra létrejöhessen.

A leggyakoribb kérést megelőző kérdéstípusok a válaszadók szerint a következők voltak: *Mit adhatok? Mit szabad adnom? Mit hozhatok? Segíthetek? Parancsoljon!* Míg a legkevésbé ismert kérdéstípusok a *Mit adok? Oda mit adhatok? Oda? Mit hozok?* kérdések.

Úgy véltem, lényeges a kutatás szempontjából feltárni a gyakori kérdéstípusokat, mivel azok alapján kirajzolódhat egy mintázat, hogyan realizálódik a kérdések és a válaszok nyelvi formája, esetleg egybeesik-e a performatív ige a kérdés és a válasz megfogalmazása során. Ezzel kapcsolatban nem találtam összefüggést, tekintve, hogy a leggyakoribb kérdéstípus a *Mit adhatok?*, azonban korpuszomban nem volt olyan kéréstípus vagy -stratégia, mely a kérést az „ad” performatív ige változataival (*adjon/adhatna egy... stb.*) fejezné ki.

Nincs továbbá összefüggés a között sem, hogy mit tartanak gyakorinak (*Mit adhatok?*) és mit minősítenek a legudvariasabbnak (*Mit szabad hoznom/adnom?*) a résztvevők, véleményem szerint ez is arra utal, hogy a beszélők potenciális motivációi felett áll a konvenció, a társalgás hatékony levezetésének igénye.

3. kutatási kérdés

Doktori kutatásom alapvető célja a magyar nyelvben, a mozibüfés szituációban előforduló kéréstípusok összegyűjtése és elemzése volt. Ezt kívántam vizsgálni egy más, a mozibüfés interakció egészére vonatkozó megközelítésből a társalgáselemzés segítségével. Abból az alapfeltevésekből indultam ki, hogy egy beszédaktus végrehajtásánál nem csak az a kérdés, hogy maga a kérést célzó megnyilatkozás hogyan hangzik el, hanem az is, mire válasz (ld. Drew–Curl 2008) az adott kéréstípus vagy -stratégia, azaz milyen kérdés előzi meg a választ, mivel a kommunikáció, a társalgás lényege, hogy az újra és újra létrejöhessen – erre alapult a kéréseket megelőző leggyakoribb kérdéstípusokat feltáró értelmező teszt is.

A társalgáselemzési megközelítés során arra szerettem volna választ találni, hogyan épül fel egy társalgási forduló (kérdés–válasz) a mozibüfében, milyen tényezők alkotják annak

szabályait, és hogyan lehet úgy ábrázolni a kérést, hogy közben a társalgás több tényezőjére is reflektálni lehessen a különböző kéréstípusok bemutatása és elemzése mellett.

Ezért egy olyan ábrázolási módot fejlesztettem, melyben a mozibüfés társalgás kivonatát adom meg (paralingvisztikai elemeket nem jelöltem az elemzések során). Azért választottam ezt a módszert, mivel a mozis társalgás egy szigorúan szabályozott párbeszéd, keret (frame) (Andor 1985), melynek sémája mindig változatlan: az alkalmazott köszön előre, mindig előbb történik meg a kérdés, mint a kérés (*mit adhatok – kérek egy...*), spontán fordulatok vagy témaváltás nem fordul elő a büféjelleg (sorban állás, kiszolgálás–fizetés egy helyen nagyon rövid időn belül) miatt. Emiatt nem fókuszáltam a társalgás egyedi jelenségeire, a társalgás sémáját, forgatókönyvét vázoltam fel.

E forgatókönyv pedig nem csak a konkrét beszédaktust (kérés) elemezte, hanem a társalgási keretet, és az egyéb, az aktuális szituatív kontextus szempontjából releváns körülményeket is. A mozibüfés kérési szituáció forgatókönyve a különböző társalgási fordulók kötelezőérvényűségéből (ld. 1!; 2!) indult ki (mindig van köszönés, a kérdést kérés követi stb.), valamint a résztvevők közös tudására épít a szituációval kapcsolatban.

3. Táblázat. A kérés mint társalgási forduló forgatókönyv alapú sémája

Lépés	Beszélő	Forduló	Leírás
1!	E (H)	Kérést megelőző kérdés	<i>mit adhatok, miben segíthetek?</i> stb.
2!	V (S)	A kérés végrehajtása	<i>kérek, kérnék, szeretnék kérni, lesz egy, egy kólát</i> stb.

Úgy gondolom, hogy ez a modell más konvencionális kérési szituációk leírására is alkalmas lehet, ahol a körülmények nagymértékben meghatározzák az alany társalgásban betöltött pozícióját.

4. kutatási kérdés

A negyedik kutatási kérdésem fókuszában az állt, milyen ábrázolási módot alkalmazhatnék, melyben nem csak a kérés mint beszédaktus vizsgálatát végezhetem el, hanem reflektálni lehetne az aktuális szituatív kontextusra, a társalgás szituációjára, valamint a résztvevők helyzetére (ld. erőviszony: hierarchia).

4. Táblázat. A diskurzus típusa, a megnyilatkozás általános paraméterei

Paraméterek	
Adattípus	Beszélt nyelvi
Nyelv	Magyar
Diskurzustípus	Konvencionális („face-to-face”) társalgás eladó és vevő között 100%
Erőviszony	Hierarchia: vevő ↑ eladó ↓
Beszélő	Vásárló (fiatal nő)
Hallgató	Mozibüfés diákalkalmazott (fiatal nő)

Mindezt egy példán, pontosabban egy mozibüfés kérést megelőző kérdés – kérés fordulóján keresztül szemléltetem.

E: Mit adhatok?

V: Egy kólát!

Ebben a komplex ábrázolási rendszerben az adatokat többféle megközelítés szerint elemeztem, mely úgy gondolom, nem csak erre a kontextusra, illetve a vendéglátás területén belül, hanem más beszédaktusok vizsgálatára is kiterjeszhető lehet.

Kitértem arra, hogy milyen típusú diskurzusról beszélünk, valamint mik a vizsgált megnyilatkozás általános paraméterei: magyar beszélt nyelvi, konvencionális „face-to-face” társalgásról beszélhetünk a mozibüfé esetében, melyben reflektálhatunk a társalgásban részt vevők közti társadalmi távolságra, a köztük lévő erőviszonyra, ki tekinthető a beszélőnek és ki a hallgatónak, ki fogalmaz meg kérést (vásárló) és ki a kérést megelőző kérdést (alkalmazott).

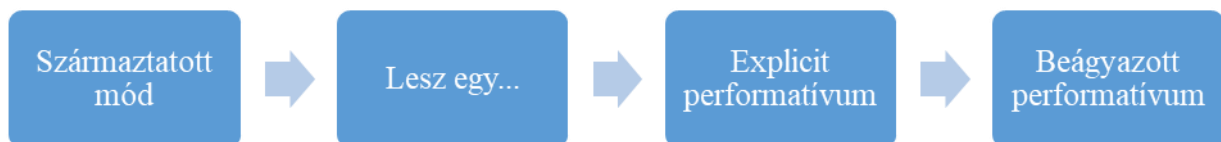
Egy következő táblázatban a kérés beszédaktust azonosítottam (itt: származtatott mód), melynek illokúciós pontjára (a beszélő megkísérli rávenni a hallgatót arra, hogy valamit tegyen), illokúciós erejére (kérés, parancs, felszólítás vagy rendelés) és a résztvevők pszichológiai állapotára reflektáltam (S kifejezi vágyát, hogy H tegye meg A-t).

Egy olyan ábrát is mellékelek, melyben az adott kéréstípus direktségi és udvariassági szintjére reflektálok, elmondható, hogy a kérés egy negatív arcultfenyegető tevékenység. A társalgásban mind a két résztvevő arculatát sérülés éri: a hallgató arra kényszerül, hogy a

beszélő szándékainak vesse alá magát, a beszélő pedig tisztában van vele, hogy kérését nem utasíthatja vissza a hallgató munkahelyi kötelezettsége miatt. A beszélő továbbá a negatív udvariasság különböző stratégiáit alkalmazhatja, például a *lesz egy* típusú kéréssel vagy a származtatott móddal (*egy kólát*). Azonban a beszélő pozitív arculatát is elősegítheti udvariasabb formák alkalmazásával, mint az explicit performatívum (*kérek egy...*), vagy a beágyazott performatívum típusú kérésstratégiák – melyeket az értelmező tesztelő random alanyok és mozialkalmazottak is a legudvariasabb stratégiáknak véltek.

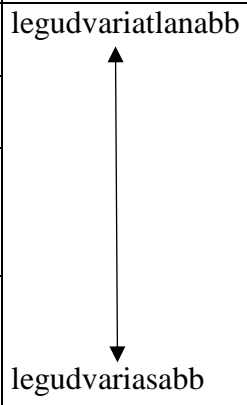
A legkevésbé és a leginkább udvarias kérésstratégiák (balról jobbra), egyben a legdirektebb és legkevésbé direkt stratégiák (balról jobbra) sematikus ábrája:

1. ábra. Kérésstratégiák udvariasság és direktség szerint

Ahogy azt a doktori értekezésben tárgyaltam, az udvariasság és a direktség nem ugyanazok a fogalmak, bár szoros összefüggés van köztük. Kutatásomban két direktségi szintet határoztam meg, az első szintbe a performatív ige nélkül elhangzó, származtatott mód (*egy kólát! popcorn, kóla!*) és a *lesz egy* típusú kérések tartoznak. A második szint azokra a megnyilatkozásokra vonatkozik, melyek tartalmazzák a konvencionális, prototipikus (sztenderd) performatív igét is (*kér*), ezek az explicit és beágyazott performatívumok – melyek egyben a leggyakoribb kéréstípusok a mozibüfés diskurzusban. Ez utóbbi típusokat tekintjük udvariasabb formáknak.

5. Táblázat. Direktség – Fő cselekvés – Udvariasság

Direktségi szint	Fő cselekvés („head act” stratégia)	n	%	Az udvariasság gradációja
1.	Származtatott mód	235	11,75	
	Lesz egy...	606	30,3	
2.	Explicit performatívum	755	37,75	
	Beágyazott performatívum	404	20,2	

Maga a kérés mint beszédaktus Bach és Harnish 1979-es beszédaktussémájában (Speech Act Schema – SAS) is elemezhető, melyben a nyelvi közösség számára releváns információk is feltüntethetőek. Olyan elvek vezérik a beszédaktussémát, mint a Kommunikatív Vélelem (CP – Communicative Presumption), mely a közös vélekedést rögzíti a nyelvi közösségben, hogy ha S mond valamit H-nak, azt felismerhető illokúciós szándékkal teszi; a Nyelvi Vélelem (LP – Linguistic Presumption), mely egy közös vélekedés a nyelvi közösségben, hogy ha S egy adott nyelven megfogalmaz egy kifejezést, H azonosítani tudja azt háttérinformációja alapján. Fontos fogalom továbbá a Közös Kontextuális Vélekedés (MCB – Mutual Contextual Belief), valamint a Szó szerinti Vélelem (PL – Presumption of Literalness), mely egy közös vélekedés a nyelvi közösségben, hogy ha S kimond egy adott kifejezést, adott körülmények közt, azt szó szerint érti.

A kérés mint beszédaktus, illetve a kérés mint egy társalgási fordulóban elhangzó kifejezés elemzésénél úgy vélem, nélkülözhetetlen volt felvázolni az aktuális szituatív kontextust, mellyel a beszédaktus funkciója, jelentése pontosabban értelmezhetővé válik, hiszen a szituációt meghatározó körülmények, kiegészítő elemek (franchise mozi, egyenruha, sorban állás) is hozzájárulnak a jelentés konstruálásához.

Végül mindezen paraméterek áttekintése után a társalgás forgatókönyvét is felvázoltam, mely tehát nem csak a konkrét beszédaktusra reflektál, a kérést megelőző kérdésre is. Illetve nem csak egy konkrét fordulót (kérést megelőző kérdés–kérés) rögzíthetünk így, hanem a teljes társalgás forgatókönyv alapú sémáját, jelölve (ha releváns a társalgás szempontjából), a

kötelező érvényű fordulókat, a fordulók szabályait (ki fejez ki kérdést vagy kérést), hogyan lehet bővíteni a társalgási fordulókat (specifikáló vagy kiegészítő kérdések stb.).

6. Konklúzió

Doktori értekezésem célja az volt, hogy a magyar nyelv egy speciális pragmatikai jelenségét részletesen bemutassam, a különböző megfigyelt kéréstípusokat a szakirodalomban foglalt kategóriarendszerben el tudjam helyezni, továbbá egy átfogó ábrázolási módot is fejlesszek, mellyel a kérést mint beszédaktust az aktuális szituatív kontextusban tudom bemutatni és elemezni.

Emellett kísérletet tettem arra is, hogy a kérés fogalmát meghatározzam az itt vizsgált adatok alapján: mi a kérés a mozibüfés kontextusban, miért tekinthetőek, vagy épp nem tekinthetőek kérésnek a mozibüfés megnyilatkozások. Kérésnek tehát e kutatásban azokat az illokúciós beszédaktusokat (direktívumokat) tekintetem, melyek illokúciós pontja arra irányul, hogy a diskurzus (legalább) két részvevője közül a beszélő megkísérli rávenni a hallgatót arra, hogy valamit megtegyen. A beszédaktus előkészítő feltétele szerint a hallgató képes megtenni az aktust. A beszélő pedig úgy véli, a hallgató képes megtenni az aktust. Ideális esetben a lényegi feltétel szerint a hallgató végrehajtja az aktust. Azonban nem csak a beszélő pszichológiai állapotát kell figyelembe vennünk (aki kifejezi vágyát, hogy a hallgató tegye meg az aktust), a hallgatótól is függ, hogyan értékeli egy adott megnyilatkozást – parancsnak, utasításnak, kérésnek.

Továbbá a mozibüfés egy olyan szituatív kontextust vázol fel, melyben nagy szerepe van a konvencionálnak, a mozialkalmazott munkájának lényege a vásárlók kéréseinek teljesítése, tehát kölcsönös érdek vezérli a szituációt: a vásárló kérést fejez ki, melynek hatására megtörténik a kiszolgálás, végül az alkalmazott fizetést kap, mivel teljesített számtalan kérést, kiszolgált a vevőket. A konvenció fogalma több ponton is érintett ebben a kontextusban: 1. a mozibüfés kontextus egy konvencionális szituáció (vendéglátás), ahol a diskurzus fókuszában gyakran előforduló, ismétlődő beszédaktusok állnak; a beszélők kellő gyakorisággal használnak egy kifejezést az adott kontextusban annak céljából, hogy egy adott illokúciós célt érjenek el, kérést fogalmazzanak meg. 2. a mozibüfés (és a vendéglátási) diskurzus konvencionális, mivel szabályokhoz kötött (ki köszön előre, ki fogalmaz meg kérést, ki kérdést stb.), nem spontán társalgás. 3. tipikusan konvencionális performatív ige a kérés beszédaktusa kapcsán például a *kér* ige, de ugyanilyen konvencionális, kellő gyakorisággal alkalmazott ige a *lesz* (*lesz* ige) is.

Azonban említést kell tenni azon érvekről is, melyek szerint nem tekinthetőek kérésnek a mozibüfés kontextusban a megnyilatkozások. 1. hierarchia figyelhető meg a társalgásban részt vevő alanyok között, melyben az alkalmazott alárendelt, míg a vásárló fölérendelt pozícióban van. 2. a beszélő feleknek nincs egyenlő joguk kérés megfogalmazására – kérést a vásárló (beszélő) fogalmazhat meg (performálhat) (a társalgás záró fordulójában előfordulhat, hogy az alkalmazott is kérést fogalmaz meg a vásárlónak: *van esetleg kisebb pénze/aprója* stb.).

3. végül pedig, a kérés teljesítése nem utasítható vissza, nem tagadható meg a vendéglátás kontextusában, mivel azzal a társalgás szabályrendszerét sértené meg az alkalmazott, esetleg megrovásban részesülne munkáltatójától. Mindezek ellenére továbbra is úgy vélem, a mozibüfés kérést célzó megnyilatkozások dominánsan kérésnek minősülnek a konvencionalitás miatt, valamint attól függően, hogyan értékeli azokat a hallgató, aki végül teljesíti a kérést. Az értelmező tesztek során merült fel két beszédaktus esetében, hogy felszólításnak, utasításnak vagy parancsnak értékelik őket: ezek a származtatott mód (*egy kólát!*) és a *lesz egy* típusú kérések, melyek egyben a legdirektebb, legkevésbé udvarias formák, míg a kérésnek megfelelő performatív igével kifejezett megnyilatkozások (*kérek, szeretnék kérni*) egyértelműen kérésnek tekinthetőek, ezek továbbá a legkevésbé direkt, de legudvariasabb formák.

Talán a legfontosabb kérdés a beszédaktus meghatározásánál az, hogy a kérést célzó megnyilatkozások illokúciós erejét felismerjük (kérés vagy utasítás), mely tehát a hallgató pszichológiai állapotától, valamint az aktuális szituatív kontextustól függ, melyben a beszédaktus megvalósul.

Doktori kutatásomat a későbbiekben is folytatni szeretném, az itt bemutatott értelmező tesztek mellé diskurzuskiegészítő teszteket (discourse completion task – DCT) fejlesztenék a vendéglátás területén belül, melynek célja az lenne, hogy az értelmezők maguk válaszolják meg a kérést megelőző kérdéseket, azaz maguk fejezzék ki ezúttal írott formában kéréseket. Egy olyan DCT-alapú tesztet is szeretnék fejleszteni, mely képregényszerűen rögzíti a társalgást (ld. Fox–Heinemann 2019), és a résztvevőknek az egyes képkockák alapján kellene felvázolnia a társalgást, kifejezni (leírni) a beszédaktust vagy a „head act” stratégiát. Érdekes lenne megvizsgálni az eltéréseket az itt bemutatott és elemzett élőnyelvi adatokhoz képest.

Emellett kontrasztív vizsgálatokat is szeretnék végezni angol és francia nyelven (melyeken magam is jól beszélek) hasonló kontextusban annak feltérképezésére, milyen kéréstípusok figyelhetőek meg ezeken a nyelveken a magyar nyelvvel összevetve, milyen hasonlóságok és eltérések körvonalazódnak. Ennek célja ugyancsak a kérés mint beszédaktus mélyebb analízise egy adott, egyedi kontextusban.

7. A tézisekben hivatkozott irodalom

- Andor, József. 1985. On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica* VI/2: 212–221.
- Austin, John L. 1975. *How to Do Things with Words*. 2nd ed. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bach, Kent – Robert M. Harnish. 1979. *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, MA etc.: MIT Press.
- Blum-Kulka, Shoshana – Ohlstein, Elite. 1984. Request and Apologies. *Applied Linguistics*. 3, 1984: 196–213.
- Blum-Kulka, Shoshana. 1987. Indirectness and Politeness in Requests: Same or Different? *Journal of Pragmatics* 11 (2): 131–46.
- Blum-Kulka, Shoshana – House, Juliane – Kasper, Gabriele. 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, NJ: Ablex.
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drew, Paul – Curl, Traci S.. 2008. Conversation Analysis: Overview and New Directions. In *Advances in Discourse Studies*, edited by Vijay Bhatia, John Flowerdew, and Rodney H. Jones, 22–35. New York: Routledge.
- Flöck, Ilka. 2016. *Requests in American and British English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fox, Barbara – Heinemann, Trine. 2019. Telescoping responses to requests: Unpacking progressivity. *Discourse Studies*. 21(1): 38–66.
- Kecskés, István. 2013. *Intercultural Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Madarász, Eszter 2016. *A kérést kifejező direktívumok empirikus alapú vizsgálata mozi-büfé diskurzusokból gyűjtött korpusz alapján*. In V. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia: Konferenciakötet. Pécs: PTE Doktorandusz Önkormányzat. 299–308.
- Madarász, Eszter 2018. A kérés aszimmetriája: A „lesz egy...” típusú kérések elemzése mozi-büfé diskurzusokban. In Dombi, Judit; Farkas, Judit; Gúti, Erika (szerk.), *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske, Magyarország: SZAK Kiadó, 881–900.

- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey. 1973. Opening up Closings. *Semiotica* 8 (4): 289–327.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szili, Katalin. 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr*. 126: 12–30.
- Szili, Katalin. 2013. Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Budapest: Tinta Könyvkiadó

8. Pálffy-Madarász Eszter publikációs jegyzéke

- Madarász Eszter (2013). *Játszmakereső, Tandori Dezső sakkversei* In: XI. Grastyán Konferencia, Országos Interdiszciplináris Konferencia Előadásai, PTE Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs. 252–257.
- Madarász Eszter (2014). *Egy vogulföldi tanulmányút eredménye, Artturi Kannisto 150 népdalának története*. In: XII. Grastyán Konferencia, Országos Interdiszciplináris Konferencia Előadásai, PTE Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs. 152–159.
- Madarász Eszter (2015). Dallam és szöveg újraegyesítéséről A 27-es számú manysi dallam A. Kannisto gyűjtéséből. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 22. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 141–154.
- Madarász Eszter (2016). A metrika vizsgálatának lehetőségei. Népköltészet a finnugor nyelvekben. In: *Hungarológiai Évkönyv* 16/1, PTE BTK, Pécs. 70–77.
- Madarász Eszter (2016). Régi magyar dalok gitárkíséréssel – Prozódia és deklamáció vizsgálata a fordítás tükrében. In: *Hungarológiai Évkönyv* 17/1, PTE BTK, Pécs. 107–115.

Az értekezés szempontjából releváns megjelent és megjelenés alatt lévő publikációk

- Madarász Eszter (2016). *A kérést kifejező direktívumok empirikus alapú vizsgálata mozi-büfés diskurzusokból gyűjtött korpusz alapján*. In: V. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia – Konferenciakötet, PTE Doktorandusz Önkormányzat, Pécs. 299–308.
- Madarász Eszter (2018). *A kérés aszimmetriája – A „lesz egy...” típusú kérések elemzése mozi-büfés diskurzusokban*. In: MANYE XXVI. Kongresszusi kötet (2018), PTE BTK, Pécs. 881–901.

Madarász Eszter (2018). *Kéréstípusok és -stratégiák empirikus alapú vizsgálata mozi-bűfés diskurzusok korpuszában – „Lesz egy...” típusú kérések.* In: Végtelenbe tartó nyelvészet – Konferenciakötet, PTE BTK, Pécs. (megjelenés alatt)

Pálfy-Madarász Eszter (2020). *A kérés beszédaktusának társalgáselemzési vizsgálata – In: XXII. Tavaszi Szél konferencia konferenciakötet, DOSZ, Debreceni Egyetem, Debrecen.* (megjelenés alatt)